

ББК 74.58 (4 Укр)

УКРАЇНСЬКЕ СТУДЕНТСТВО СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У СЕРЕДИНІ 70-Х рр. XIX ст.: ПОШУКИ НОВИХ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ ТА ЗМІНИ НАЦІОНАЛЬНО- ПОЛІТИЧНОГО ОБЛИЧЧЯ

ІГОР ГУРАК,

здобувач кафедри історії України
Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника,
м. Івано-Франківськ

На базі архівних і літературних джерел автор подає ґрунтовний огляд та аналіз студентства Східної Галичини другої половини XIX ст., зокрема у т.зв. "австрійський" період. За умови малої чисельності українських галицьких інтелігентів представники студентства відіграли помітну роль у політичних процесах на західноукраїнських землях. Показано, що основна маса студентської молоді ґуртувалася навколо організацій, які об'єднували народовців і молодь соціалістичного спрямування. Водночас різко зменшується число прихильників москвофільства, що стало визначальним для подальшого суспільного життя української молоді.

Студентська молодь будь-якої держави завжди була і залишається носієм прогресивних, демократичних ідей, а її представники традиційно належать до числа борців із реакційністю та консерватизмом. Ця характеристика властива і для українських студентів Східної Галичини у 2-й половині XIX ст. За умови малої чисельності українських галицьких інтелігентів представники студентства відіграли помітну роль у політичних процесах на західноукраїнських землях. Та обставина, що в середині 1870-х рр. саме із студентством пов'язані події, які мали значний вплив на подальшу діяльність молоді та спричинили появу у політичному спектрі Галичини радикальних громадсько-політичних течій, зумовила вибір автором проблематики дослідження.

В останні роки проблема студентського руху Східної Галичини в "австрійський" період була предметом дослідження цілого ряду вітчизняних науковців. Проте, зазвичай, хронологічно вони охоплюють кінець XIX – початок XX ст. Що ж стосується окресленого періоду, то фактично єдиними працями, у яких розглядається діяльність студентів у 70-х рр. XIX ст., є монографії Р.Ковалюка та І.Андрухівця [1]. Однак і ці автори обмежуються лише констатацією окремих фактів і процесів, що мали місце у житті студентів, не вдаючись до їхнього аналізу.

Працюючи над визначеною проблемою, автор поставив за мету проаналізувати обставини, які дали поштовх до значних перетворень у середовищі студентства і визначити, які наслідки вони потягнули за собою.

У 1871 р. українські студенти Східної Галичини об'єдналися у два товариства - "Академічний кружок" і "Дружній лихвар". Перше з них ґуртувало молодь проросійської орієнтації та підтримувалося русофільськими установами. Окрім того, до "Академічного кружка" належали студенти-рутенці, у основі

світогляду яких лежало переконання, що галицькі українці є окремим народом. Основну увагу ці діячі зосереджували на науковій та літературній діяльності. Тим часом до "Дружнього лихваря" належали, в основному, студенти-народовці. Головним своїм завданням керівництво цієї організації вважало боротьбу із матеріальними злиднями молоді та спрямовувало зусилля на надання фінансової допомоги своїм членам [2]¹.

У перші роки існування обидва товариства намагалися розгорнути широку діяльність, прагнучи при цьому збільшити число своїх членів і заручитися підтримкою громадськості [3]. Однак помітна активність перших років існування товариств через кілька років змінилася на цілковиту апатію. Уже на початку 1874 р. у "Академічному кружку" та "Дружньому лихварі" була відсутня будь-яка робота. За таких умов у товариствах почалися пошуки шляхів подолання кризи. У "Лихварі" з цією метою було вирішено розширити діяльність товариства, долучивши до його цілей надання членам не тільки матеріальної, але і "наукової підмоги" [4]. У "Академічному кружку" у березні 1874 р. прийнято рішення про видавництво белетристично-наукового часопису "Друг", в якому студенти могли публікувати власні твори [5]. Зауважимо, що саме наявність власного друкованого органу та бібліотеки підштовхнули до вступу у "Кружок" молодих людей, які не підтримували русофільську ідеологію (І.Франко, М.Павлик) [6]. Поява у товаристві нових людей, в основі світогляду яких лежало прагнення працю-

¹ Та обставина, що представники організацій підтримували різні політичні ідеї, зумовила відсутність офіційних контактів і навіть конфлікти між ними, хоча цілі, які вони ставили перед собою, не суперечили, а доповнювали одна одну [3].

вати для простого народу [4], зумовила впродовж наступних кількох років значні зміни у національно-політичній орієнтації більшості членів "Академічного кружка". Починаючи від 1875 р. все більший вплив у товаристві почала справляти "рутенська" ідея², відіснівши на другий план русофілство. У цьому можна пересвідчитися, проаналізувавши, наприклад, листування редакції "Друга" із М. Драгомановим. У відповідь на його перший лист, редакція зазначала: "Чи ж автор думає, що нам так багато залежить на Росії?... Переконаємо п. Українця (М. Драгоманова. - Г.І.), що ми в нашому письмі не оглядаємося на Росію, і того не докаже нам ніхто, аби ми були коли зрадниками нашому урядові..." [7, с. 292]. На сторінках "Друга" також публікувалися матеріали, в яких гострій критиці піддавався авторитетний русофільський часопис "Слово" [8].

Зростання впливу рутенської течії в "Академічному кружку" знайшло своє підтвердження на загальних зборах товариства у листопаді 1875 р. На них головою "Кружка" був обраний прихильник рутенської ідеї О. Зафійовський. Після цього між русофілами та опозицією розпочалося відкрито протистояння. Остаточна розв'язка настала 6 лютого 1876 р. на чергових загальних зборах товариства, коли більшість присутніх членів "Академічного кружка" висловилися на підтримку О. Зафійовського. Це завдало значного удару по авторитету прорусофільського відділу, і тому п'ять його членів - противників голови, склали свої повноваження. Той факт, що під час виборів до нового відділу, які відбулися в той же день, зі сторони русофілів був обраний тільки один представник, продемонстрував втрату русофілами провідної ролі в "Академічному кружку".

У той же час у товаристві посилювалися позиції студентів-народовців. На вже згадуваних загальних зборах до нового відділу було обрано шість представників народовського табору [9]. Ця обставина змушувала "рутенців" рахуватися з думками останніх. Крім того, представникам рутенського напрямку потрібні були союзники у протистоянні зі студентами-русофілами, які залишалися досить впливовою силою. За таких обставин керівництво "Академічного кружка" пішло на зближення з народовським "Дружнім лихварем". Особливо тісні стосунки між товариствами налагодилися після публікації у часописі "Друг" праці Г. Успенського "Отравлений діяконъ" [10]. Твір певною мірою мав антиклерикальне спрямування, тож галицька інтелігенція, а особливо священики, почали масово відсилати журнал назад у редакцію з різкими зауваженнями [11]. Ці події студенти-русофіли вирішили використати для відновлення своєї переваги. Однак прийняття до "Академічного кружка" понад 30 членів "Дружнього лихваря" дозволило новому керівництву опанувати ситуацію [10].

У результаті окреслених процесів керівництво товариством недовго залишалося в руках прихильників рутенської ідеології. Упродовж весни 1876 р. у ньому тривала ідейна еволюція. Згадані події, а також відхід від активної громадської діяльності провідника рутенського напрямку О. Зафійовського [12],

спричинилися до того, що найбільш масовою та впливовою у "Академічному кружку" стала група пронародовськи налаштованих студентів.

Відповідні зміни у товаристві супроводжувалися поглибленням стосунків із "Дружнім лихварем". Зокрема, у травні - липні були зорганізовані спільні вечорниці, вечір на честь М. Шашкевича, гуляння на Високому Замку [13]. У ході подальшої співпраці 12 липня товариства здійснили формальне об'єднання з виокремленням сфери діяльності "Академічного кружка" та "Дружнього лихваря", яке мало стати перехідним етапом на шляху повного об'єднання [14]. Окрім того, "Академічний кружок" став членом "Просвіти" і брав участь у різних заходах, які проводило це товариство та Товариство імені Т. Шевченка [15].

Паралельно з вищеописаними подіями, починаючи з весни 1876 р., у "Академічному кружку" поживалася робота, спрямована в соціальну площину. Молодші представники студентства, які були, в основному, вихідцями з селянських родин [16], вважали своїм першочерговим завданням вивчення простого народу, його звичаїв, побуту, а також просвітницьку роботу в народних масах. З цією метою вони намагалися розгорнути широку етнографічну роботу. У квітні 1876 р. у часописі "Друг" навіть була започаткована спеціальна фольклорна рубрика "З уст народу" [17]. У ній студенти, у першу чергу І. Франко та М. Павлик, вміщували записані під час подорожей по селах пісні, приказки і влучні вислови. У результаті агітаційної роботи, здійснюваною М. Павликом, у Львові з'явилось неофіційне студентське етнографічне товариство. Зауважимо, що студентська молодь розуміла етнографію у широкому соціальному значенні. Студенти цікавилися не тільки піснями та байками, але й прагнули ближче познайомитися з проблемами, потребами простого народу [18].

М. Павлик був беззаперечним лідером у плані етнографічної роботи та її популяризації серед студентів. 24 червня 1876 р. на вечорі, присвяченому пам'яті М. Шашкевича, він виступив з доповіддю [19], в якій критикував представників русофільської та народовської течій за те, що вони не надавали належної уваги дослідженню етнографії [20]. Він закликав інтелігенцію, і насамперед молодших її представників, до активної етнографічної роботи, стверджуючи, що вона "... викличе у нас, як вже викликала на Україні тисячі поборників народного діла; вона піднесе і тут і там люд, проти думки котрого нічого злого не встоїть - а все піде до волі, до рівності кожного чоловіка на землі..." [21, с. 253].

Загалом, від II половини 1876 р. в середовищі студентства спостерігається зародження цілеспрямованої соціалістичної діяльності. З кінця 1876 р. І. Франко став одним із учасників і організаторів робітничого руху у Галичині [22]. Тим часом М. Павлик був ключовою контактною постаттю для діячів соціалістичного напрямку, що переїжджали через Львів, прямуючи з Росії до Західної Європи чи навпаки. Влітку 1876 р. М. Павлик на кошти М. Драгоманова орендував у Львові спеціальну кімнату. Вона фактично стала "явочною квартирою", в якій українські і російські соціалісти могли зупинитися, використовуючи її для відпочинку, а при потребі - і як склад літератури. Одночасно члени "Академічного кружка", а в першу чергу той же М. Павлик та Л. Заклинський, займалися пересилкою в Російську імперію заборонених там книг [23].

² Як ми вже говорили, її прихильники вважали галицьких українців окремим народом та відзначалися особливою лояльністю до династії Габсбургів

Таким чином, центр студентського життя цілком перенісся у товариство "Академічний кружок", до того ж, у 1876 р. у ньому об'єднувалися прихильники русофільської, народовської та соціалістичної ідей. Однак таке становище зовсім не задовольняло ні русофільські установи, які підтримували "Кружок" у фінансовому плані, ні студентів-русофілів - організаторів товариства. Тому з осені 1876 р. останні практично паралізували життя товариства та розгорнули активну діяльність, спрямовану на дискредитацію більшості. Раз у раз вони зривали загальні збори "Академічного кружка" [24], відмовлялися віддати новому керівництву касу товариства [25], а на початку 1877 р. дійшло до того, що студентами-русофілами був здійснений напад на приміщення "Кружка", у ході якого були поламані меблі, знищені документи, забрані з бібліотеки найцінніші твори [26]. З свого боку, керівництво русофільського Народного дому, до певної міри, шантажувало новий виділ товариства, обіцяючи забрати у "Академічного кружка" кімнати, які воно надало, якщо у ньому не буде порядку [27].

Тим часом по Львову почали поширюватися чутки, що поліція натрапила на слід соціалістичного гуртка, до якого входять і студенти університету [28]. У січні 1877 р. поліцією були заарештовані причетні до цієї справи емігранти із Наддніпрянщини, а також студент філософського факультету М.Павлик [29]. У березні 1877 р. над ними відбувся судовий процес. Беручи до уваги неповноліття підсудних³, а також ту обставину, що фактично не було доведено ні існування таємного соціалістичного товариства, ні належності до нього затриманих осіб, їх було засуджено до мінімальних строків ув'язнення. Зокрема, М.Павлик повинен був пробути у в'язниці 8 днів [31].

Цей процес мав далекоглядні наслідки для студентської молоді, яка гуртувалася у "Академічному кружку". Під його впливом багато студентів, які сповідували народницький соціалізм, відійшли від активної участі у житті товариства [31]. Інші, під тиском вищезгаданих обставин, змушені були погодитися на перехід керівництва до рук русофілів. Нове керівництво "Кружка" хоча і було обране із числа найбільш поміркованих студентів-русофілів, однак вже до літа його представники виключили із товариства значну кількість своїх опонентів. Деякі з тих, що залишилися, самі вийшли з "Академічного кружка", а деякі усунулися від будь-якої діяльності [32]. Таким чином, після півторарічної перерви у "Академічному кружку" знову запанували про-російські настрої. Показовим у цьому плані було те, що коли у березні 1877 р. представники "Кружка" проводили виступи спільно із "Просвітою" та Товариством імені Т. Шевченка, то вже у червні їх партнерами під час "забави" було русофільське "Руське казино" [33].

Так само значні зміни національно-політичного обличчя студентства, а загалом галицького суспільства, викликав другий процес над соціалістами, який відбувся у січні 1878 р. Більшість осіб, які фігурували у ньому, були студентами. Зокрема, серед підсудних фігурували львівські студенти І.Франко, М.Павлик, І.Мандичевський та член віденського студентського товариства Ф.Сельський [34]. Суд зміцнив та до певної міри, навіть сформував соціалістичні переконан-

ня студентів. Після нього І.Франко та М.Павлик стали відкрито називати себе соціалістами і взялися за організацію соціалістичного руху [35]. Таким чином, у результаті згаданих подій у Галичині розпочалося формування соціалістичної течії, і, до того ж, саме студентам у цьому відводилося головне місце.

Вищезгадані судові процеси та зміни, які пройшли у "Академічному кружку", спровокували перемиїни у "Дружньому лихварі". Починаючи від 1877 - 1878 навчального року, у цьому товаристві почали гуртуватися студенти, які сповідували народовські та соціалістичні ідеї [36]. У наступні роки саме "Дружній лихвар" став центром молоді і основні події, які стосувалися життя українських студентів Східної Галичини, були пов'язані з ним [37].

Що стосується "Академічного кружка", то він втратив роль головного осередку студентства. Перш за все, враховуючи досвід подій 1876 - 1877 рр., коли у товаристві верх взяли противники русофільства, керівництво "Кружка" намагалось бути більш уважним при підборі нових членів. Тому, якщо у 1874 р. членство у товаристві мали 145 студентів, то у 1884 р. - тільки 32 [38]. Окрім того, негативні наслідки для товариства мав так званий "процес О.Грабар", який проводився над представниками русофільського руху. З одного боку, під час арештів, пов'язаних з цим судовим процесом, у січні 1882 р. було затримано касира "Академічного кружка" В.Лаголу, а в ході обшуку забрані діловодські книги товариства [39]. Ці обставини заважали нормальній роботі організації та до певної міри деморалізували її членів. З іншого боку, під час процесу були оприлюднені факти зв'язків русофілів з російським царством та відомості про грошову допомогу, яку вони отримували від різних російських інституцій [40]. Опоередковано ці факти негативно відбилися на діяльності "Академічного кружка" [41].

Отже у середині 1870-х рр. у середовищі студентської молоді Східної Галичини відбулися зміни, окремі з яких стали визначальними для подальшого суспільного життя української молоді. У 1876 р. у "Академічному кружку", що традиційно вважався русофільським товариством, перевагу здобули спочатку рутенці, а згодом - народовці. У зв'язку з цим представники "Кружка" налагодили дружні відносини із членами народовського "Дружнього лихваря" та іншими народовськими організаціями. Паралельно у "Академічному кружку" відбулося зростання соціально спрямованої роботи. У результаті особи, які були у ній задіяні, зазнавши переслідувань, сформували новий для Галичини соціалістичний напрямок. До того ж, під впливом "соціалістичного процесу" студентам-русофілам, при підтримці їх старших наставників, вдалося відновити свою перевагу у "Академічному кружку". Однак надалі ця організація не змогла піднятися до рівня основного центру студентства, яким вона була у 1875 - 1877 рр. Натомість основна маса студентської молоді надалі гуртувалася у "Дружньому лихварі", який об'єднував як студентів-народовців, так і молодь соціалістичного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковалюк Р.Т. Український студентський рух на західних землях XIX - XX ст. - Львів, 2001; Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861 - 1939 рр. - Івано-Франківськ, 1995.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі - ЦДІАУ у м. Львові), ф. 663, оп. 1, спр. 9, арк. 16-17, 21.
3. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 834, оп. 1, спр. 126, арк. 15-16.
4. Історичний очерк розвитку Товариства "Дружній Лихвар"... // Записки НТШ. - Т. 55. - 1903. - Кн. V. - С. 11-12.

³ До них приєдналися так звані "рутенці", які як окрема політична сила серед молоді більше не фігурували.

⁴ За чинними у той час у Австро-Угорщині законами повноліття наступало з 25 років.

5. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 9, арк. 17.
6. Бас І.І. Іван Франко. Біографія. - К., 1966. - С. 48; Ковалюк Р.Т. Вказана праця. - С. 47.
7. Отповідь на письмо г. Украинця // Друг. - 1876. - 1 (13) квітня.
8. Перепись А. Язык в галицкой литературѣ // Друг. - 1875. - 1 (13) серпня. - С. 360.
9. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4101, арк. 60-63; ф. 834, оп. 1, спр. 126, арк. 37-38.
10. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 834, оп. 1, спр. 126, арк. 17.
11. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4101, арк. 62.
12. Объявление // Друг. - 1876. - 15 (27) травня. - С. 160.
13. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 834, оп. 1, спр. 126, арк. 17-18.
14. TANDEM // Друг. - 1876. - 1 (13) липня. - С. 206.
15. Справозданье зъ дѣяльности Выдѣлу Товариства "Академическій кружокъ" за рокъ шк. 1876 // Друг. - 1876. - 1 (13) листопада. - С. 330; Новинки // Слово. - 3 (15) березня. - С. 3.
16. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 - 1890). - К., 2002. - С. 78-79.
17. Качкан В. Михайло Павлик: нарис життя і творчості. - К., 1986. - С. 19.
18. Химка Дж.-П. Вказана праця. - С. 82.
19. Лозинський М. Михайло Павлик. Його життя і діяльність // Вісник СВУ. - 1917. - Ч. 136. - 14 лютого. - С. 84.
20. Павлик М. Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині // Друг. - 1876. - 24 липня (5 серпня). - С. 231.
21. Там же. - 15 (27) серпня. - С. 253.
22. Розпорядження президії Намісництва Долинському старосту про необхідність вияснити характер зв'язків І.Франка з робітниками тартаків у Веліджі (7 липня 1877 р.) // Іван Франко. Документи і матеріали 1856 - 1865. - К., 1966. - С. 45; Бас І.І. Іван Франко. Біографія. - К., 1966. - С. 63.
23. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. - Т. 41. - К., 1984. - С.

- 376; Арсенич П. Родина Заклинських. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 8-9; Химка Дж.-П. Вказана праця. - С. 85, 87-88.
24. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4101, арк. 107-108.
25. Історичний очерк розвою Товариства "Дружний Лихвар"... // Записки НТШ. - Т. 55. - 1903. - Кн. V. - С. 18.
26. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 9, арк. 64.
27. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4101, арк. 116.
28. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2018, арк. 11.
29. Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. - Львів, 1967. - С. 25-27.
30. Калинович В.І. Вказана праця. - С. 31.
31. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 9, арк. 65.
32. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4101, арк. 115-116, 153, 156.
33. Новинки // Слово. - 1877. - 18 (30) червня. - С. 4.
34. Калинович В.І. Вказана праця. - С. 73, 84-85.
35. Химка Дж.-П. Вказана праця. - С. 90-91.
36. Олесницький Е. Сторінки з мого життя. Ч. 1. (1860 - 1890). - Львів, 1935. - С. 165.
37. Андрухів І. Вказана праця. - С. 38-41.
38. ЦДІАУ у м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4477, арк. 215-217.
39. Отчетъ Управляющаго комитета Общества русских студентов "Академическій кружокъ" во Львовѣ о дѣяльности Общества въ 1881/82 году. - Львовъ, 1882. - С. 14; Новинки // Діло. - 1882. - 27 січня (8 лютого). - С. 3.
40. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. - Івано-Франківськ, 1993. - С. 70; Райківський І. Українське національне відродження XVII - початок XX ст. // Галичина. - 2000. - № 4. - С. 30.
41. Общій отчетъ из деятельности Общества русских студентов "Академическій Кружокъ" во Львове за 1883/4 годъ. // Слово - 1884. - 24 листопада (6 грудня). - С. 2.

© І. Гурак

Надійшла до редакції 14.06.2005

ББК 63.3 (4 Укр - 4 Дон) 62-27

МІСЦЕ ЗОВНІШНІХ МІГРАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ В ДОНБАС У ВІДНОВЛЕННІ І ФОРМУВАННІ ЙОГО ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ У 1943 – 1951 рр.

МИКОЛА АЛФЬОРОВ,

здобувач кафедри історіографії, джерелознавства,
археології, методики викладання історії Донецького
національного університету

У статті вперше досліджуються демографічні та міграційні процеси, простежується роль зовнішніх міграцій у формуванні трудових ресурсів на Донбасі у 1943-1951 рр. Показані деякі аспекти державної демографічної та міграційної політики, співвідношення і роль природного та механічного приросту, їх вплив на зміну чисельності населення області і формування її трудових ресурсів у повоєнні роки.

На сучасному етапі розвитку суспільства багато уваги приділяється вивченню так званих білих плям в історії. Однією з них є міграційні та демографічні процеси у 1943-1950-ті роки, як в Україні в цілому, так і в Донбасі зокрема. Це стосується і періоду 1943-1951 рр., коли розпочиналося та йшло повоєнне залюднення Донбасу. Хоча тема відбудови Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни та у повоєнний час була у радянській історіографії

хрестоматійною, і їй було присвячено велику кількість загальних праць і тематичних монографій, але у першу чергу досліджувалися роль партійних, комсомольських та профспілкових організацій, відновлення органів влади, відбудови окремих галузей господарства та підприємств, особливо вугільних та металургійних. В деяких працях йшлося й про формування робітничих кадрів, але розглядалася головним чином роль шкіл фабрично-за-